

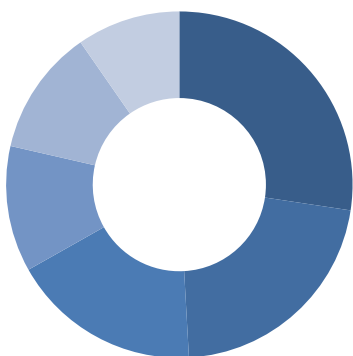
АНАЛІЗ ПОРУШЕНЬ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЗА ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ 2024 РОКУ

ВИПАДКИ ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

В 2024 р. IAC ISHR продовжив проведення моніторингу дотримання права на справедливий суд. Як напрям правозахисної діяльності, моніторинг не лише підвищує прозорість відправлення правосуддя, а стає унікальним інструментом діагностики роботи судової системи. За перше півріччя 2024 року нами було проведено моніторинг 41 засідання і виявлено наступні тенденції порушень права на справедливий суд:

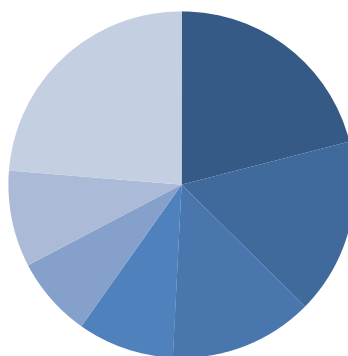
- право на захист - 34 % засідань
- автоматичне продовження запобіжного заходу - 27 % засідань
- доступ до суду - 22 % засідань
- правова визначеність - 14,6 % засідань
- катування або принижуюче гідність ставлення - 14,6 % засідань
- розумні строки - 12 % засідань

Відсоток засідань, на яких було зафіксоване порушення

- 34% право на захист
- 27% автоматичне продовження запобіжного заходу
- 22% доступ до суду
- 14,60% правова визначеність
- 14,60% катування або принижуюче гідність ставлення
- 12% розумні строки

Співвідношення зареєстрованих порушень відносно загальної кількості

- 21% право на захист
- 16,4% автоматичне продовження запобіжного заходу
- 13,4% доступ до суду
- 9% правова визначеність
- 7,5% розумні строки
- 9% катування або принижуюче гідність ставлення
- 23,7% інші порушення, що не мають системного характеру

У лютому 2022 року моніторинг дотримання права на справедливий суд в Україні було призупинено. Порівнюючи дані першого півріччя 2024 року зі статистикою за 2020 рік, ми прийшли до висновку про те, що частина негативних тенденцій, таких як порушення права на захист, автоматичне продовження запобіжного заходу, катування продовжують займати значну долю порушень права на справедливий суд в контексті статей 3-6 ЄКПЛ. Проте спостерігачі IAC ISHR почали фіксувати також велику кількість і інших порушень, таких як порушення правової визначеності та доступу до суду.

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

**порушення права
на захист**

1

- обмеження часу на ознайомлення з матеріалами всупереч бажанню підозрюваного/обвинуваченого
- призначення «державного» адвоката всупереч бажанню особи
- призначення судових засідань день в день
- покладання тягару доказування на сторону захисту

**порушення права
на доступ до суду**

2

- розгляд апеляційних скарг після втрати чинності оскаржуваної ухвали
- призначення засідань рідше 1 разу на місяць

**порушення
правової визначеності**

3

- розбіжність судової практики по аналогічним питанням
- порушення правил підсудності

**автоматичне продовження
запобіжного заходу**

4

- ініціювання судом продовження запобіжного заходу
- ігнорування практики ЄСПЛ в частині зменшення ризиків
- продовження запобіжного заходу без зміни обґрунтування

**катування або принижуюче
гідність ставлення**

5

- ненадання належної медичної допомоги

**порушення принципу
розумних строків**

6

- неефективність досудового розслідування
- призначення судових засідань з великим інтервалом

ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ

ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ СТОРІН У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ (ОПИТУВАННЯ АДВОКАТІВ)

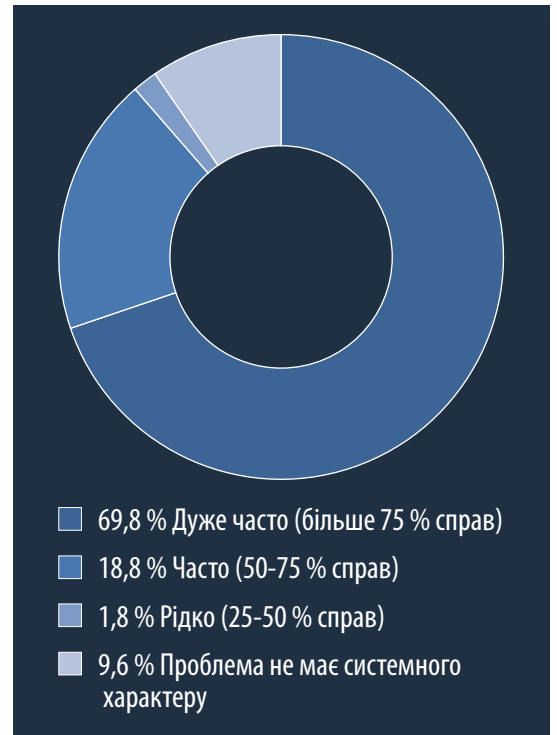
З початку здійснення моніторингу дотримання права на справедливий суд у 2017 році, спостерігачі IAC ISHR найчастіше фіксують саме скарги на порушення принципу рівності сторін судового процесу.

Ми провели опитування серед адвокатів, для отримання статистичних даних, які виходитимуть за межі справ, що знаходяться на моніторингу IAC ISHR.

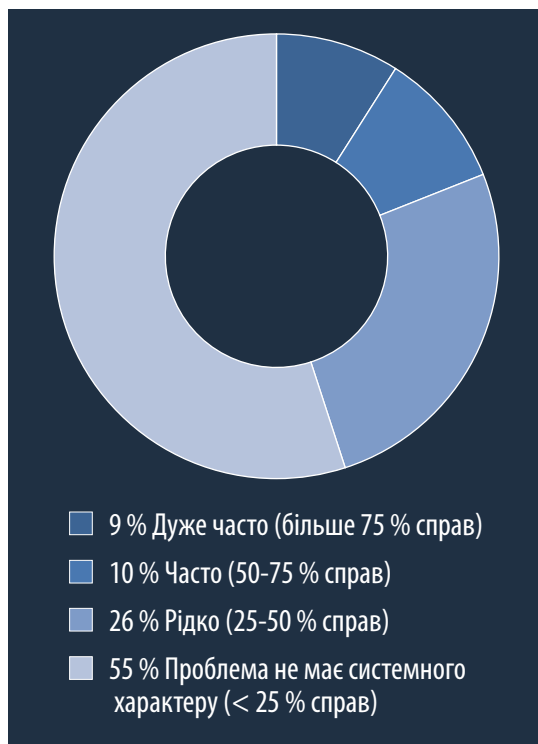
Результати опитування були вражаючими: 69,8 % адвокатів відзначили, що дуже часто (у більше, ніж у 75% справ) стикались з порушенням принципу рівності сторін у своїй практиці.

Варіант часто (у 50-75% справ) обрали 18,8 % респондентів. Таким чином, 88,6% опитаних нами адвокатів у своїй практиці постійно, або майже постійно зіштовхуються з порушенням принципу рівності. Такий великий відсоток безумовно свідчить про масовість та системність даної проблеми у сучасному українському судочинстві. Що ставить під сумнів дотримання принципу справедливого судочинства, а, у висновку, і справедливості рішень винесених судом в цілому.

ЄСПЛ при визначенні поняття "справедливого розгляду" вимагає враховувати, чи дотримуються права захисту. Зокрема, необхідно перевіряти, чи було надано стороні захисту можливість заперечити достовірність доказів і їх використання.

ОБМЕЖЕННЯ У ЧАСІ НА ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ СПРАВИ (ОПИТУВАННЯ АДВОКАТІВ)

IAC ISHR провів опитування серед адвокатів щодо обмеження часу для ознайомлення сторони захисту з матеріалами справи.

Результати опитування показали, що фактично 45% адвокатів періодично стикаються з обмеженням судом часу на ознайомлення з матеріалами справи, з них 10% респондентів відповіли, що стикаються з проблемою у 50-75% справ, а 9% - більше ніж у 75% справ.

Експерти моніторингової місії IAC ISHR наголошують, що вищезазначена проблема корелюється з такими поняттями як наявність суспільного інтересу та призначення «державного» адвоката у кримінальних процесах. Надання часу на ознайомлення не може бути проаналізовано у відриві від фактичних обставин справи, проте «проблема виникає, коли ігноруються зауваження захисту про те, що неповне ознайомлення з такими матеріалами не дає змоги встановити контекст того, що відбувається... і заважає всесторонньому вивченню справи».

ЄСПЛ у своїй практиці зазначає, що пунктом 3 статтю 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантується надання стороні захисту достатнього часу для можливості підготовки захисту. Стосовно оцінки того, чи такий час був достатнім, повинна також враховуватись складність справи на момент провадження (п. 81-82 «Galović v. Croatia»).

Коментарі адвокатів:

- проблема обмеження часу у ознайомленні з матеріалами справи у більшій мірі стосується кримінального процесу.
- доводиться фотографувати великі об'єми матеріалів, щоб у вільний час мати можливість ознайомлюватися з ними.

Окрім того, спостерігачі IAC ISHR зазначають, що якщо у справі хоч раз була зафіксована проблема обмеження судом часу, то вона часто набуває системного характеру в цьому судовому процесі. І призводить, згодом, до комплексного порушення права на захист.

Відповідно до принципу рівності сторін, кожній стороні має бути надана розумна можливість подати свою справу в умовах, які не ставлять її у не вигідне або скрутне становище порівняно з опонентом («Ruiz-Mateos v. Spain», п. 63). Стаття 6 пункт 3(b) Європейської конвенції гарантує обвинуваченому «достатній час та можливості для підготовки свого захисту» і, отже, передбачає, що поняття захисту від його імені може містити все, що є «необхідним» для підготовки до основного слухання («Galstyan v. Armenia» п. 88). Обвинувачений повинен мати можливість належно організувати свій захист, без обмеження можливості надати всі відповідні аргументи захисту в суді і таким чином вплинути на результат судового розгляду. Питання про достатність часу та можливостей, що надаються обвинуваченому, має оцінюватися у світлі обставин кожного конкретного випадку («Tarasov v. Ukraine» п. 88).

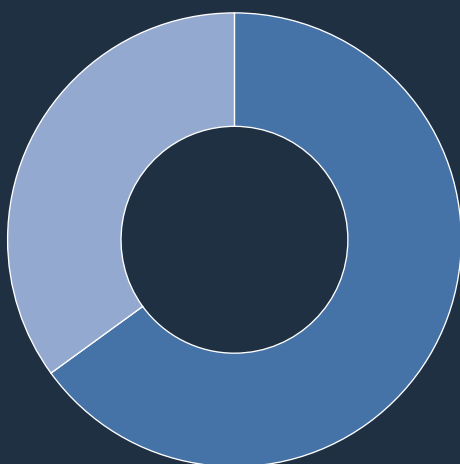
Важливою складовою справедливого судового процесу є дотримання принципу рівності сторін. Для того, щоб оцінити ситуацію в судових процесах моніторинг яких здійснювався IAC ISHR, ми проаналізували «ставлення» судів до сторін процесу на прикладі ухвал суду про задоволення чи відмову в задоволенні клопотань сторін. В результаті було підготовлено два графіки.

За даними першої половини 2024 року, у ході процесу у сторони обвинувачення приблизно у два рази більше шансів отримати задовільне рішення суду щодо своїх клопотань. Такий розрив може свідчити про наявність проблеми із реалізацією принципу рівності сторін у судах України. Як приклад, у доповіді за 2019 рік при аналізі співвідношення задоволених клопотань про залучення нових доказів, ми фіксували розрив між задоволеними клопотаннями захисту та обвинувачення набагато менший (тільки у півтора рази: 46% проти 67%).

Розглядаючи дані, зібрані експертами моніторингової місії IAC ISHR у 2018, 2019 та 2020 роках, ми отримали розрив у 2.5 рази між відсотком задоволених клопотань сторони захисту та обвинувачення на користь останньої. Таким чином можна припустити, що захист та обвинувачення не перебувають у рівних умовах при розгляді судами клопотань.

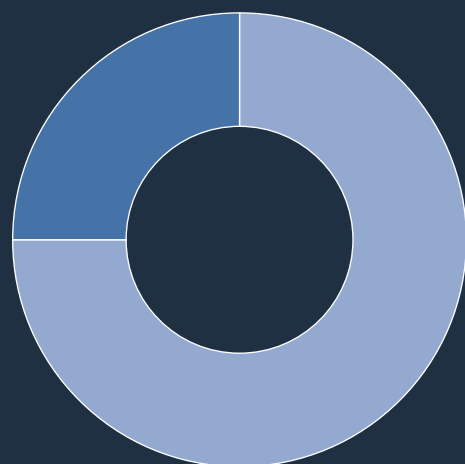
За результатами аналізу даних першого півріччя 2024 року, показники задоволення клопотань захисту взагалі не змінилися з 2020 року, а частка задоволених клопотань обвинувачення зменшилась на 14%. Тим не менше, загальна перевага задоволення клопотань сторони обвинувачення залишається дуже значною у порівнянні зі стороною захисту.

КЛОПОТАННЯ СТОРОНИ ЗАХИСТУ

■ 65 % відхилено
■ 35 % задоволено

КЛОПОТАННЯ СТОРОНИ ОБВИНУВАЧЕННЯ

■ 75 % задоволено
■ 25 % відхилено

ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА РОЗГЛЯД СПРАВИ СУДОМ ВПРОДОВЖ РОЗУМНОГО СТРОКУ

Експерти моніторингової місії неодноразово фіксували апеляційний розгляд скарг на ухвали суду першої інстанції, які вже втратили чинність. «Ілюзорність» такого судочинства є порушенням права на доступ до суду в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Окрім того, ефективність реалізації права на справедливий суд забезпечується дотриманням принципу здійснення досудового розслідування та розгляду справи судом у розумні строки. Період, який необхідно враховувати, триває доти, доки становище відповідної особи не перестане бути порушеним внаслідок висунутих проти неї обвинувачень, і не буде усунуто невизначеність щодо її правового становища.

У кримінальному процесі дотримання принципу розумності строків та права на доступ до суду має найвище значення, оскільки найчастіше до підозрюваних/обвинувачених застосовується запобіжний захід, що обмежує свободу – тримання під вартою. А отже, у разі порушення розумності строків права невинуватої особи (з точки зору презумпції невинуватості) залишаються «обмеженими» безпідставно довго, що, крім іншого, можна розцінювати як нелюдське ставлення та катури (стаття 3 Європейської конвенції).

Забезпечення права на апеляційний перегляд справи є однією з основних засад судочинства (п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. 14 Закону України "Про судоустрій і статус суддів"). Європейський суд з прав людини зазначає, що ст. 6 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Відповідно до ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. Недотримання належної правової процедури щодо права на захист та права на оскарження, тягне за собою порушення гарантованого ст. 6 ЄКПЛ права на справедливий суд. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на доступ до суду з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права.

П.1 статті 6 Європейської конвенції визнає за кожною особою, яка переслідується у кримінальному правопорушенні, право отримати в розумний строк остаточне рішення про обґрунтованість обвинувачення, спрямованого проти неї, а точніше досягнення того, щоб обвинувачені не залишалися протягом тривалого часу під тягарем обвинувачення та щоб було ухвалено рішення про обґрунтованість обвинувачення. У своїй практиці ЄСПЛ наполегливо звертає увагу національних судів на особливий обов'язок щодо забезпечення того, щоб усі сторони, які беруть участь у судовому розгляді, особливо судді, робили все, що від них залежить для того, щоб уникнути невинуватості відстрочки у розгляді справи.

ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Порушення принципу правової визначеності було вперше зафіксоване спостерігачами IAC ISHR саме у 2024 році. Розуміючи, що сама проблема не є новою, але раніше не потрапляла в наше поле зору, ми більш ретельно підійшли до її визначення. Таким чином, станом на перше півріччя порушення правової визначеності зафіксовано у 14,6% засідань, щодо яких здійснювався моніторинг.

Принцип правової визначеності - загальний принцип права, який гарантує забезпечення легкості з'ясування змісту права і можливість скористатися цим правом у разі необхідності. Принцип правової визначеності є невід'ємною, органічною складовою принципу верховенства права.

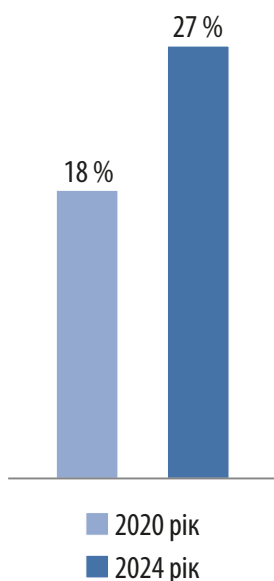
Принцип правової визначеності відіграє одне з ключових значень для здійснення правосуддя в судових процесах. Зокрема, ЄСПЛ зазначає, що "гарантії, які містяться у статті 5 ЄКПЛ, мають фундаментальне значення для забезпечення права особи в демократичному суспільстві бути вільною від свавільного затримання з боку влади. Саме з цієї причини ЄСПЛ неодноразово підкреслював у своїй практиці, що будь-яке позбавлення свободи повинно здійснюватися відповідно до матеріальних і процесуальних норм національного законодавства. Крім того, правова визначеність є одним із елементів справедливого судового розгляду у розумінні ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини (далі - ЄКПЛ). Принцип правової визначеності гарантує певну стабільність у правових ситуаціях і сприяє довірі суспільства до судів. Збереження суперечливих судових рішень може створити стан правової невизначеності, що може зменшити довіру суспільства до судової системи.

Ситуація у якій національний суд без належного обґрунтування змінює правову позицію в кожній конкретній справі, зокрема, з питання визначення підсудності не сприяє дотриманню принципу правової визначеності. Крім того, у розумінні статті 6 ЄКПЛ, суд має бути обов'язково «встановлений законом». Цей вислів віддзеркалює принцип правової держави, невід'ємний для системи, запровадженої Конвенцією. «Закон», про який каже стаття 6, є не просто законодавством, пов'язаним із організацією і повноваженнями судових органів, але й будь-якими іншими внутрішньо-правовими нормами, недотримання яких робить неправомірною участь одного чи кількох суддів у розгляді справи (п.64 *Jorgic v. Germany*, п.104 *Pandjigidze and Others v. Georgia*). Збереження суперечливих судових рішень може створити стан правової невизначеності, що може зменшити довіру суспільства до судової системи, в той час як така довіра, безперечно, є однією з найважливіших складових існування держави, заснованій на верховенстві права (п.107 *Borg v. Malta*).

В п.1 ст. 6 ЄКПЛ зазначено, що «кожен при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на розгляд судом, встановленим законом». Як зазначає у своїй практиці ЄСПЛ, відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції суд завжди повинен бути "встановлений законом". Цей вираз відображає принцип верховенства права, який притаманний системі захисту, встановленій Конвенцією та протоколами до неї, і який прямо згадується в Преамбулі Конвенції. Порушення цього принципу неминуче призводить до втрати судом легітимності, необхідної для вирішення спорів (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*, п. 211).

АВТОМАТИЧНЕ ПРОДОВЖЕННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

Відсоток зафіксованих випадків
автоматичного продовження
запобіжного заходу

Особливості тенденції

- «обвинувальна» позиція суду
- ініціювання судом продовження запобіжного заходу
- ідентичність клопотань сторони обвинувачення
- ідентичність ухвал суду
- ігнорування/недостатнє визначення позиції захисту
- ігнорування практики ЄСПЛ та норм ЄКПЛ

Позиція експертів моніторингової місії IAC ISHR

Автоматичне продовження запобіжного заходу є комплексною проблемою, яка тягне за собою порушення низки норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: від незаконного тримання під вартою до фактичного переходу суду на сторону обвинувачення.

НЕЛЮДСЬКЕ ЧИ ТАКЕ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЯ АБО ПОКАРАННЯ

Кількість порушень, що стосуються нелюдського, або такого,
що принижує гідність поведження або покарання

11% → 14%

Згідно звіту за 2020 рік

За перше півріччя 2024 року

Експерти моніторингової місії IAC ISHR, підсумовуючи дані моніторингу за перше півріччя 2024 року, умовно розділили ситуації, в яких підозрювані (обвинувачені) піддавалися нелюдському чи такому, що принижує гідність людини ставленню, на дві групи: 1. Ненадання підозрюваним (обвинуваченим) кваліфікованої медичної допомоги під час тримання під вартою; 2. Тривале та необґрунтоване тримання під вартою. При чому друга група не виділялася нами при підрахунку статистики даної тенденції, але має, на нашу думку, бути врахованою у нарративній частині.

Недостатньо обґрунтоване тримання під вартою - одна з найпоширеніших проблем, яку фіксували спостерігачі IAC ISHR. Вирішуючи питання продовження тримання під вартою, суд ігнорує презумпцію звільнення з-під варти. У зв'язку з чим підозрюваний (обвинувачений) зазнає надмірного обмеження своїх прав, що може трактуватися як нелюдське, чи таке, що принижує гідність, поведження.

Ненадання підозрюваному (обвинуваченому) належної медичної допомоги у місцях тримання під вартою, а також ігнорування рішень суду щодо забезпечення надання медичної допомоги кваліфікуються ЄСПЛ як нелюдське, або таке, що принижує гідність ставлення. Такі випадки становили 9% від усіх порушень, зафіксованих спостерігачами IAC ISHR, та мали місце у більше ніж у 14% засідань, на яких проводився моніторинг дотримання права на справедливий суд.

Моніторинг, як напрям правозахисної діяльності, сприяє підвищенню прозорості процесу судочинства та є засобом забезпечення права на відкритий судовий розгляд. За час роботи моніторингової місії ми неодноразово переконалися, що присутність спостерігачів підштовхувала суди до вдосконалення дотримання гарантій справедливості судового розгляду та формування довіри до судочинства. Моніторинг судових процесів, який здійснюється у вигляді довгострокової програми, стає унікальним інструментом діагностики роботи ключових компонентів системи правосуддя.

Попереднє порівняння ситуації з дотриманням права на справедливий суд в Україні (за першу половину 2024 р.) з довоєнним періодом (2020 р.) вказує на те, що проблеми в судочинстві не зникли, лише частково змінили свій характер. Враховуючи аналіз зафіксованих нашими спостерігачами негативних тенденцій, ми бачимо необхідність продовжувати моніторинг дотримання права на справедливий суд та сформулювати детальний список основних негативних тенденцій за 2024 рік.

Антон Алексєєв

Директор IAC ISHR (Інформаційно-аналітичного центру Міжнародного товариства прав людини)

